

Hvorfor bevare sønderjysk? Om sprogforhold i grænselandet

Et meget kort tilbageblik

Ved grænsedragningen i 1920 var Slesvig/Sønderjylland en flersproget region. De regionale, såkaldt autoktone sprog var nordfrisisk på vestkysten, nedertysk mod syd samt sønderjysk, der i middelalderen havde en udbredelse fra Kongeåen ned til Husum-Slesvig. Fra senmiddelalderen bredte det mere prestigefyldte nedertyske sprog sig mod nord – både som handels-, forvaltnings- og talesprog. I slutningen af det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede blev nedertysk afløst af højtysk som administrations- og kirkesprog, senere også som talesprog blandt handels- og dannelsesborgerskabet i byerne. Nedertysk tabte prestige som skriftsprog og blev senere overvejende brugt som et regionalt talesprog. Før 1920 spillede rigsdansk ikke nogen rolle som alment talesprog, men fik efter reformationen og frem til 1864 betydning som kirke- og senere også som skolesprog i de nordlige, sønderjysktalende områder af Slesvig. De religiøse fristæder Friedrichstadt og Christiansfeld havde en sprogligt set meget blandet befolkning af bl.a. nederlandsk-, højtysk-, fransk- og jiddischtalende.

Nationalismen kom til Slesvig udefra, først og fremmest fra København og Kiel. Frem til nationalismens indtrængen hen imod midten af det 19. århundrede kan der ikke konstateres sprogkonflikter i hertugdømmet Slesvig. De regionale sprog blev brugt til at kommunikere med og ikke til at afgrænse sig med. Hvert sprog

ELIN FREDSTED

Professor i dansk sprog og litteratur
Europa-Universität Flensburg
fredsted@uni-flensburg.de

havde på et givet historisk tidspunkt sin specielle funktion og sine areale og sociale domæner. Den intensive, langvarige sprogkontakt og flersprogethed i regionen førte til, at talesprogenes leksikon, lydudvikling og syntaks nærmede sig hinanden. Størstedelen af befolkningen var præget af forskellige former for receptiv og produktiv flersprogethed. Mine bedsteforældre, der var ganske almindelige bønder i det nordlige Sønderjylland, gik i skole i 'tysk tid'; de læste og skrev tysk og rigsdansk, forstod rigsdansk, men talte sønderjysk ('æ sproch') – og tysk, når det var nødvendigt. Nordfriserne, hvis ti dialekter af det frisiske adskiller sig væsentligt fra hinanden, brugte tidligere nedertysk som *lingua franca* og skriftsprog.

Men det er klart, at et flersproget hertugdømme med en sprogligt meget heterogen og overvejende flersproget befolkning måtte komme i klemme, da den politiske diskurs fra midten af det 19. århundrede blev decideret nationalistisk.

Sprogsituationen

Grænsedragningen i 1920 fik store konsekvenser for sprogforholdene: Den nationale og politiske grænse blev i løbet af to generationer også til en sproggrænse. Det førte til en stærk tilbagegang for de regionale sprog samt en fokusering på det respektive standardiserede nationalsprog. Denne tendens slog kraftigt igennem fra specielt 1970'erne, da mange forældre besluttede at tale hhv. rigsdansk og højtysk med deres børn for at sikre dem størst mulig succes i skolesystemet. Fokuseringen på nationalsprogene førte til, at regionens befolkning blev mere og mere monolingval og sprogligt opdelt, da regionsprogene jo fungerede som en udvidelse af det sproglige repertoire og dannede en åbning til de andre beslægtede sprog. Et eksempel herpå er landsbyen Agtrup nær grænsen, hvor 18 % af befolkningen ifølge Ryge Petersens undersøgelse i 1973 var tresproget med sprogkombinationen højtysk-nedertysk-sønderjysk. I 2007 var dette tal nede på 2 % (Nissen 2007).

Det betød, at sprogene dansk og tysk blev 'fremmedsprog' i skolen hhv. syd og nord for grænsen. Hvor tysk traditionelt havde en plads i det danske skolesystem som etableret fremmedsprog, så var det ikke tilfældet for det rigsdanske sprog syd for grænsen, hvor danskundervisningen i årtier var begrænset til det danske mindretals skolesystem. Men efterhånden er forbundslandet Schleswig-Holstein kommet ret godt med angående faget dansk i det offentlige skolesystem.

Kompetencer i det tyske sprog er slet ikke længere en selvfølge nord for grænsen. På det grænsenære arbejdsmarked er det et

stort problem, men de relativt beskedne tyskkundskaber hæmmer også det regionale samarbejde og den gensidige kulturelle forståelse hen over grænsen. Derfor er tyskundervisningen nord for grænsen nu blevet udvidet til også at omfatte de lavere klassetrin i de grænsenære kommuner. I Tønder Kommune tilbydes tysk nu allerede fra børnehaveklassen.

I Schleswig-Holstein tilbydes dansk som fremmedsprog inden for flere skoleformer fra 7. klassetrin til 13. klassetrin. Dansk har også status som eksamensfag til studentereksamen. Geografisk ligger tyngdepunktet i den slesvigske del af forbundslandet. Situationen i de højere klassetrin er nogenlunde stabil, men for de lavere klassetrins vedkommende oplevede faget dansk en krise, da engelsk i 2006 blev indført som obligatorisk fremmedsprog fra 3. klasse. Engelsk fortrængte ikke blot dansk, men også frisisk fra de lavere klassetrin. I løbet af få år forsvandt dansk næsten helt fra grundskolen (1.-3. klasse). Dette er skolemyndighederne i Kiel nu ved at råde bod på ved at indføre forsøgsklasser med dansk i grundskolen i grænsenære grundskoler. Alligevel er det et problem, at der under alle omstændigheder opstår et 'hul' i 5. og 6. klasse. Enkelte skoler har derfor nu valgt også at tilbyde dansk som valgfag fra 6. klasse.

Danskundervisningen i Schleswig-Holstein og udvidelsen af tyskundervisningen i de grænsenære sønderjyske kommuner er ikke uden udfordringer: I en spørgeskemaundersøgelse fra 2019 peger tysklærerne nord for grænsen på, at de savner efteruddannelsesmuligheder. Folkeskolelærerne efterlyser også en mere omfattende faglig uddannelse i faget tysk. Syd for grænsen peger dansklærerne (der er universitetsuddannede med dansk på kandidatniveau for alle skoleformer) på problemer med utidssvarende og manglende undervisningsmaterialer (Carstens 2019).

Dansk og tysk som nabosprog

I forhold til undervisningsmidler satte dannelsen af Region Sønderjylland-Schleswig i 1996 med 'Udvalget for sprog og interkulturel forståelse' gang i en række projekter, der foreløbig har resulteret i en række tosprogede materialer til børnehaver og skoler.¹

Det nyeste initiativ fra Region Sønderjylland-Schleswigs side er et projekt om udvikling af en nabosprogsdidaktik for sprogene dansk og tysk i skolen. Projektet er netop gået i gang, så det er alt for tidligt at pege på konkrete resultater. Alligevel er begrebet nabosprog allerede slået igennem hos sproglærerne. Ifølge ovennævnte spørgeskemaundersøgelse betragter 90 % af dansklærerne på græn-

senære skoler syd for grænsen dansk som nabosprog. Kendskabet til begrebet nabosprog og nabosprogsundervisning er noget højere syd end nord for grænsen, hvor den dominerende tendens blandt tysklærerne er, at tysk er nabosprog *og* fremmedsprog. Men dog er ca. 60 % af de adspurgte lærere nord for grænsen bekendte med begrebet nabosprog, om end begrebet endnu ikke er fast defineret. I de nye 'Fachanforderungen für das Fach Dänisch' (faglige mål for faget dansk) i Schleswig-Holstein (2016) bruges termen 'nabosprog' for at karakterisere undervisningssituationen for faget dansk i grænseregionen.

Provisorisk vil jeg forsøge at formulere en række af de grundtan-ker, der diskuteres for øjeblikket:

- At lægge vægt på det fælles i stedet for at fokusere på forskelle (sprogligt og kulturelt).
- At tage udgangspunkt i og gøre eleverne bevidste om det, de allerede ved, uden at være opmærksomme på det.
- At være opmærksom på de sproglige ressourcer, som allerede findes i klassen. I mange klasser sidder der fx tosprogede børn fra dansk-tyske familier. Det kræver, at læreren bliver trænet i at arbejde med heterogene elevgrupper.
- At udnytte den geografiske nærhed til møder og udveksling mellem elever fra skoler nord og syd for grænsen.
- At knytte an til tanker om 'åben skole' og 'außerschulische Lernorte' (læringsrum uden for skolen) til at føre sprogundervisningen ud af klasseværelset – også over på den anden side af grænsen til målsprogslandet.

Erfaringer fra projekter fra de forløbne år peger på, at der er brug for metodiske og didaktiske tiltag for at få møder mellem elever fra skoler nord og syd for grænsen til at lykkes. Et projekt med museumsbesøg nord og syd for grænsen med sprogligt blandede elevgrupper viste tydeligt, at det er nødvendigt klart at formulere aktiviteter og opgaver, der skal løses i fællesskab, for at få kommunikationen i gang. Kun i sådanne situationer opstår der et egentligt møde mellem eleverne og et 'sprog-møde'. Et stort problem for elevudvekslingen er den sene start på dansk syd for grænsen og det tidlige fravalg af tysk nord for grænsen, så der tidsmæssigt kun er et lille fælles 'vindue'. Det hæmmer fx udviklingen af mere vedvarende partnerskaber mellem tyske og danske skoleklasser.

Her et citat fra en tysklærer fra Aabenraa Kommune, der har skrevet følgende om nabosprog i den føromtalt anonyme spørgeskemaundersøgelse fra 2019:

Naboerne er meget konkrete mennesker, som man nemt kan besøge, som man formodentlig møder i hverdagen, fx. ved indkøbsture eller ferier. Deres sprog høres af og til, mange kender også nogen, som taler dette sprog. Man oplever, at nogle mennesker kender til og er vokset op med begge sprog og begge kulturer. Man er eventuelt vokset op med hinandens kultur via tv (film, musik ...). Fremmedsprogene er ofte mere fjerne og måske mere eksotiske.

Hvad så med de regionale sprog?

I den vigtige diskussion om nabosprog kan man frygte, at de autoktone regionalsprog kommer til kort. Der er ikke rigtig plads til dem i diskurser, der i så høj grad er centrerede omkring skole og fag. Frisisk (i Kreis Nordfriesland) og nedertysk har fundet plads som valgfag i skoler i Schleswig-Holstein – om end i ret beskedent omfang. Frisisk, rigsdansk og nedertysk er beskyttede som hhv. mindretals- og regionalsprog af den slesvig-holstenske forfatning. Men sønderjysk har ingen lobby og modtager ingen ideel, politisk eller finansiel støtte hverken nord eller syd for grænsen. Tværtimod. For nylig fortalte nogle lærere, at det ikke er tilladt at snakke sønderjysk i undervisningen på deres skole. Heller ikke det danske mindretals skoler interesserer sig for dette stykke slesvigsk kulturarv, der nu næsten er forsvundet syd for grænsen. Der findes kun få folkeskoler og børnehaver nord for grænsen, der tilbyder enkelte arrangementer om og på sønderjysk.

Sønderjysk lever stadig nord for grænsen, men desværre ikke overalt i bedste velgående. I de senere år er der sket et dramatisk fald i brugen af sønderjysk mod nord i de områder, der grænser op til det nørrejyske område. Kommunesammenlægningerne i 2007, hvor Sønderjyllands Amt forsvandt, og en del sønderjyske kommuner i det nordlige Sønderjylland blev lagt ind under vest- og østjyske kommuner, har ført til, at kommunegrænserne nu går på tværs af dialektgrænser. Det medfører også domænetab for sønderjysk: Man kan ikke længere bruge det sønderjyske sprog umarkeret i kontakten med den lokale forvaltning, som jo nu slet ikke er så lokal mere! Ganske få børn i den landsby, jeg selv kommer fra (ca. 11 km syd for Kongeåen), snakker sønderjysk i dag. Skolen er rent rigsdansk, men

det var den også i min skoletid for mere end 50 år siden. Forskellen er, at eleverne og en del af lærerne dengang snakkede sønderjysk i frikvartererne.

Det hører man ikke mere i dag. Grunden er den manglende inter-generationelle transmission, altså at sønderjysk ikke længe er det selvfølgelig familie- og nærhedssprog. Børnene hører det ikke derhjemme, og forældrene snakker ikke længere sønderjysk med deres børn. Mod nord bruges sønderjysk nu på en anden måde – ikke længere som det umarkerede kommunikations- og nærhedssprog, men som en – om end svagt markeret – manifestation af tilhørsforhold. For eksempel så jeg uden for det lokale julemarked en henstilling om at køre langsomt: ‘Sinne gas eller do fåe jen o æ dækkel!’ (Kør langsomt, ellers får du én på hovedet). På selve julemarkedet blev der kun talt ganske lidt sønderjysk, nemlig ved én af de ca. 15 boder. Det er som med nedertysk syd for grænsen: Kulturelt opvurderes sproget, mens den spontane brug af det som kommunikationssprog er ved at forsvinde. I fagkredse betegnes det som post-vernakular brug af sprog.

Længere mod syd i grænseegnen ser situationen bedre ud, når vi lige ser bort fra byerne, hvor rigsdansk også har vundet terræn på bekostning af sønderjysk. Umiddelbart nord for grænsen er folk på landet slet ikke færdige med at snakke sønderjysk – heller ikke de unge, hvoraf en del også skriver på sønderjysk i de sociale medier. En særlig status nyder sønderjysk i det tyske mindretal. Her er mottoet: ‘Vi snakke synnejysk, nær vi sidde, å tysk, nær vi stæ’: altså sønderjysk som informelt nærhedssprog og tysk ved mere formelle lejligheder. Hvis man skifter ‘tysk’ ud med ‘dansk’, kunne dette motto være et forbillede for den danske flertalsbefolkning i Sønderjylland.

Men hvorfor bevare sønderjysk? Jo: Sønderjysk er et ‘hellesprog’. Det er ikke entydigt nationalt markeret. Det forbinder det danske flertal nord for grænsen med det tyske mindretal sammesteds. Vi taler det samme sprog, men vi bruger to forskellige nationalsprog som vores ‘officielle’ skrift- og kultursprog. Større er forskellen ikke i dag. Men hvis vi taber det sønderjyske på gulvet, så kan der opstå et sprogligt skisma, som ingen ønsker.

Noter

1. De tosprogede undervisningsmaterialer, der er opstået i regi af Region Sønderjylland-Schleswig, findes på følgende hjemmeside: www.kulturakademi.dk. Her kan man klikke på 'sprog' og komme videre til materialer til dansk og tysk. På samme internetadresse findes også et materiale om og på sønderjysk, som jeg har udarbejdet sammen med en kollega: 'Æ å e o synnejysk'. Det findes under materialerne til 'Lær dansk' (nr. 09) og kan downloades frit.

Litteratur

- Carstens, S. (2019). *Nabosprogsundervisning*. Upubliceret speciale ved Europa-Universität Flensburg.
- Fredsted, E. (2018). Hvorfor er dansk og tysk ikke fremmedsprog i Sønderjylland-Schleswig? I: *Nabosprog i Region Sønderjylland-Schleswig*. Padborg: Region Sønderjylland-Schleswig.
- Fredsted, E. (2018). Was ist eine Nachbarsprache? *Grenzfriedenshefte*, 2/2018, 175-189.
- Fredsted, E. & Westergaard, A. (2019). 'Æ å e o synnejysk'. Internetbaseret undervisningsmateriale om sønderjysk sprog og kultur. www.kulturakademi.dk.
- Nissen, U. (2007). *Dansk eller tysk? En aktualiseret undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 2006/2007*. Upubliceret speciale ved Europa-Universität Flensburg.
- Petersen, S. R. (1975). *Dansk eller tysk?* Flensborg: Studiefabrikken ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.